

Ke zdrojům husitských názorů na teorii soudních důkazů

Jiří Kejř

Od doby, kdy Václav Vaněček před 13. lety podnětně vybídl českou právní historii k probádání právní problematiky husitské revoluce,¹ byla vydána již řada studií, které přinesly mnoho nových pohledů na stát, právo i instituce převratné epochy českých dějin, avšak obtížnost látky, nepřehlednost masy pramenů a nepřipravenost půdy starší literaturou nedovolily až dosud přistoupit k velké práci systematické. Snahou získat pro takové dílo potřebný základ, je veden i tento drobný pokus znovu se zabývat husitskými názory na teorii soudních důkazů² a přispět k nalezení jejich ideových východisek.

Je všeobecně dobře známo, že v klasickém procesu kanonickém ovládla pro hodnocení důkazů zákonná teorie průvodní, kdy zákonné předpisy stanoví, že soudce je povinen pokládat za pravdivé takové důkazy, které byly před ním při řízení provedeny v náležité formě, stanovené právem. Soudci pak je ponechána jen minimální možnost hodnotit důkazy podle svého vnitřního přesvědčení.³

Jestliže omezení soudcovské volné úvahy znamenalo za určité historické situace ochranu před soudcovskou libovůlí a tím i před zneužitím soudcovské moci, přinesla vázanost soudce formálně bezvadnými důkazy problémy jiné. Mohlo totiž dojít velmi snadno k situaci, že byly před soudem provedeny důkazy ve formě zákonem požadované a jimi byl pak soudce při svém rozhodování vázán, ač mu bylo subjektivně zřejmo, že nebyla vyslovena skutečná pravda o událostech či vztazích, o nichž měl rozhodovat. Byl to rozpor, který mohl být i důsledkem procesních pravidel

¹ Václav Vaněček, *Stát a právo v husitském revolučním hnutí*, Právník 91 (1952), 360—384. Nové zpracování látky je v souborné učebnici téhož autora, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1964, 123—154.

² Otázkou jsem se zabýval ve studii *Husitská kritika soudobé teorie soudních důkazů*, in *Dvě studie o husitském právníctví*, Praha 1954, 19—85; krátce jsem se jí dotkl též v článku *Právnícké otázky Husova quodlibetu*, PS 5 (1959), 43—44, a nový materiál uvedl ještě v práci *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě v době Husově a husitské*, Praha 1964, 35—39.

³ Přešla-li v novodobých procesních systémech téměř bezvýhradně zásada volného uvážení důkazů, platí to i o procesním právu podle Codex iuris canonici, který tedy v c. 1889 se principiálně liší od klasického procesu kanonického.

ovládajících klasický proces kanonický a vytvářejících některé z jeho stěžejních zásad. Zásada písemnosti, podle známého pravidla *quod non est in actis, non est in mundo*, nedovoluje soudci přihlédnout k faktům, která nejsou obsažena v aktech, byť jinak s nimi třeba seznámen byl. Zásada soustředovací brání přihlédnout k okolnostem, které nebyly uvedeny v tom stadiu řízení, ve kterém se tak mělo stát. A konečně zásada pojednací ve značné míře omezuje možnost soudu svou vlastní iniciativou si zjednat přiměřený základ pro bezpečné rozhodování s maximálním přiblížením skutečné pravdivosti, protože soudce je vázán toliko okolnostmi či důkazy, které strany při řízení uvedly, a nesmí přihlížet k jiným okolnostem, třebaš jemu samému byly známy odjinud. Do nejmenších detailů propracovaná pravidla procesní mohla tedy leckdy přímo znemožnit plné poznání materiální pravdy. Soudce pak stál před vážným vnitřním rozpořem, zda může vynést rozsudek, k jakému je podle procesních pravidel povinen dospět, a tím se protivit svému vnitřnímu přesvědčení a jednat proti svému svědomí, či zda se má řídit svým svědomím a porušit tak přísná procesní pravidla a vynést tedy rozsudek protiprávní. Zvláště důrazně se tento rozpor ukazoval u důkazu svědeckého, kdy byl soudce vázán zpravidla bezvadnou souhlasnou výpovědí dvou svědků, která tvořila plný důkaz, a to i tehdy, jestliže soudce věděl, že bylo podáno falešné svědectví, avšak neměl možnost prokázat jeho nepravdu. Pak problém soudcova rozhodování mohl být zvláště svízelný a konflikt jeho svědomí s formálně platnými důkazy se stupňoval. Vyhrocoval se tu přímo protiklad soudcova svědomí a soudních důkazů, který ovšem nemohl být řešen právním předpisem, nýbrž teorií — naukou.

Je až s podivem, že dosud nepřipoutala tato otázka hlubší zájem historické vědy a že stojíme před bílým místem v dějinách procesního práva. A přece se po dobu mnoha staletí zabývala tímto problémem teoretická literatura v ohromném množství spisů.⁴

Neměl-li jsem až dosud možnost se zabývat historickým vývojem názorů na teorii soudních důkazů v celém časovém rozmezí,⁵ po které byla otázka v literatuře traktována,⁶ je to tím méně možné v této krátké studii. Snad lze jen naznačit, že pro starší dobu jsou to toliko nejstarší glosy

⁴ V literatuře se problému dotkl v několika nesoustavných zmínkách Giuseppe Savio li, *Storia della procedura civile e criminale II* (in Del Giudice, *Storia del diritto Italiano III/2*), Milano 1927, na několika místech, avšak bez hlubšího rozboru a bez poukazu na historický vývoj otázky v teoretické literatuře.

⁵ Mohl jsem tak zatím učinit v pouhém povšechném přehledu přednáškou *Volné uvážení důkazů soudem podle středověkých právních a filosoficko-theologických nauk*, přednesenou dne 2. prosince 1964 na universitě ve Štrasburku. Přednáška vyjde v *Revue du droit canonique*.

⁶ V současné době je naděje, že se brzy dočkáme práce na toto thema pro období klasického práva kanonického, kterou připravuje mnichovský kanonista dr. K. W. Nörr.

k právu římskému,⁷ pocházející z pera dvou vynikajících glosátorů Martina a Huga, kteří prohlašují za závazné pro soudcovo rozhodnutí jeho svědomí, avšak vlivem glos k právu kanonickému převládá brzy mínění, že soudce má rozhodovat výlučně podle provedených důkazů a ne podle svědomí.⁸ Podporu velmi vydatnou tomuto mínění poskytuje i scholastická literatura morálně theologická, která s jedinou snad výjimkou Ulricha ze Strasburku⁹ hájí důsledně a se stále bohatšími argumenty rovněž princip formálních důkazů a vývody největšího učence této doby sv. Tomáše¹⁰ ovlivňuje následovníky na dlouhá staletí.

První vážné porušení této téměř neotřesitelné názorové jednoty přichází až ve 14. století, avšak ještě ne v úmyslu opozičním proti církevnímu soudnictví. Z theologů Mikuláš Lyra a z právníků Ioannes Calderinus se staví na stanovisko závaznosti soudcova svědomí pro jeho výrok o vině či nevině, avšak ani jednoho z nich nelze jistě podezřívát ze snahy ohrožovat snad církev a její soudní systém. Vede je především snaha dosáhnout zlepšení celého systému, zbavit soudce jeho vnitřní nejistoty a přiblížit tak rozhodování materiální pravdě. Skutečně opoziční názory vyslovuje učenec jiný, který se má stát v budoucnu významným inspirátorem nauk Viklefových a ať již prostřednictvím Viklefa nebo v přímém užití svých spisů i teorií husitských — Richard Fitz-Ralph, známý též pod pojmenováním Armachanus podle svého arcibiskupského sídla v Armagh v Irsku.

Je to jeho spis *De pauperie Salvatoris*,¹¹ inspirovaný živými ještě ohlasy bojů o chudobu ve františkánském řádu a dokončený nejspíše do r. 1356,¹² který v dalekosáhlé míře ovlivnil jedno z politicky nejútočnějších děl Viklefových *De civili dominio*. I v naší otázce tu je bohatství myšlenek převzatých Viklefem¹³ a husitskými mistry, zejména M. Jesenicem,¹⁴ a do-

⁷ Z práva římského je nejčastěji komentovaným místem D 1.18.6 § 1; dále též D 2.1.17 a D 42.1.15.

⁸ Z pramenů práva kanonického jsou rozhodující kapitoly Dekretu Gratianova C. 3 q. 7 c. 4 a C. 11 q. 3 c. 75, k nimž připojily Dekretály Řehořovy několik obdobných X 1.29.28 § 3 a X 1.31.1 a 2. K těmto kapitolám se nejčastěji vztahují příslušné výklady glos a aparátů.

⁹ Nemohu citovat přímo místo nedokončené jeho theologické summy nazvané *De summo bono*, protože nemám po ruce žádný její rukopis, avšak Ulrichovy závěry jsou několikrát zevrubně opakovány pozdějšími autory.

¹⁰ S. th. 2, II, q. 64 a. 6; 2, II, q. 67 a. 2; 1, II, q. 95 a. 1 a další místa.

¹¹ Ed. R. L. Poole ve *Wyclif's Latin Works XI*, jako dodatek za Viklefovým spisem *De dominio divino*, London 1890, str. 257—476, kde jsou otištěny čtyři knihy ze sedmi. Výklad naší otázky je obsažen v knize IV, kap. 7—9, str. 444—448.

¹² R. L. Poole v předmluvě k edici, str. XXXVI—XXXVII.

¹³ *Wyclif's Latin Works II*, 2, ed. Johann Loserth, London 1900, 226—233.

¹⁴ V questii *Utrum iudex sciens testes...*, ed. Jiří Kejř, *Dvě studie*, 53—65; údaje literatury o ní viz Jiří Kejř, *O některých spisech M. Jana z Jesenice*, LF 86 (1963), 77 až 81, a nově též *Husitský právník M. Jan z Jesenice*, Praha 1985, 155.

konce se tu najdou i přímé předlohy jimi uváděných příkladů. Můžeme směle pokládat proto Fitz - Ralpa za časově první zdroj husitských názorů na teorii soudních důkazů a nebude nemístné povšimnout si proto příslušných odstavců jeho díla.

Fitz - Ralph neklade svou otázku přímo, jak je to obvyklé v současné právnické i theologické literatuře,¹⁵ nýbrž se jí zabývá v souvislosti s jinou úvahou, zda totiž může kdo nabýt soudním rozsudkem vlastnictví, když přece platí zásada, *quod nullus habet vere civile dominium gracia denudatus*.¹⁶ A na tomto základě, při rozboru povahy, oprávněnosti a vnitřní odůvodněnosti rozsudku, vysvětluje Fitz - Ralph i svůj názor na soudcovské rozhodování. Jeho spis je psán ve formě dialogu, ve kterém zkušený Richard, zjevně sám autor, odpovídá na dotazy a náměty Janovy. Myšlenková návaznost a logické seřazení je naprosto plynulé a sleduje zhruba tento postup:

Zákon, který přikazuje přisoudit někomu, kdo na to nemá právo (rozuměj ovšem: právo morální ve smyslu zmíněné zásady!), majetek pravého vlastníka, je buď nespravedlivý nebo pošetilý. Zákonodárce nebo soudce, vynášející takový rozsudek, je bezbožný, učiní-li tak vědomě, nebo zpozdilý, učiní-li tak nevědomky. Jedná-li vědomě, má být usvědčen ze zvrácenosti svého svědomí, jedná-li však nevědomky, mají mu být po zásluze vytčeny nedostatečné znalosti, které má mít každý soudce. Avšak jeho neznalost může být prokazatelná, kdy platí řečená výtka, avšak může být též nezaviněná, kdy ho nebude možno kárat. Kde pak soudce bez znalosti pravdy přisoudí někomu cizí majetek, je opravdu bezbožný, neboť soudí proti pravému svědomí. Tu pak nemůže být spravedlivý ani zákon, který nutí soudce k takovému rozhodování; žádný spravedlivý zákon nemůže svádět ke hříchu, neboť vše, co se děje proti víře a svědomí, jest hřích. Člověku jest dán rozum, aby dovedl rozeznat dobro od zla a zvoliti dobro a vyhnouti se zlu; jestliže tedy soudce vědomě takto soudí, je nespravedlivý.

Tím se autor dostává již k posouzení zásady, že soudce má soudit *secundum allegata et probata*. Jestliže pak soudce pozná, že svědkové vypovídají místo pravdy nepravdu, nebo že jsou předloženy podvržené listi-

¹⁵ Nejčastěji se otázka klade v podobě: *Utrum iudex secundum allegata et probata an secundum conscienciam iudicare debet*, nebo v nějaké podobné variantě.

¹⁶ Není třeba ani podotýkat, že tu je vyslovena myšlenka vedoucí zjevně k viklefovsko-husovským názorům o morální oprávněnosti míti jmění a k známému 15. článku Viklefovu, obhajovanému Husem, *Nullus est dominus...* K němu nejnověji Paul de Vooght, *Hussiana*, Louvain 1960, 211—230; Robert Kalivoda, *Husitská ideologie*, Praha 1961, 173—174.

ny, nemá vynést rozsudek, ale má odevzdat spor soudci vyššímu,¹⁷ až by se postupně dostal až k soudci nejvyššímu, který má odkrýt faleš a úskok. Žádný spravedlivý člověk ani spravedlivý zákon nemůže nutit nikoho, aby jednal proti vlastnímu svědomí; takového příkazu nemá být uposlechnuto.¹⁸ Plyne z toho zásada, že soudce, který zná skutečnost, nesmí odsoudit podle falešných důkazů. Toliko takový soudce, kterému není známa pravda, může odsoudit, aniž měl hřích.

Jak se však stavět k biblické zásadě *In ore duorum vel trium peribit vel interficietur*?¹⁹ Vždyť i zde soudce, který sám nezná pravdu a bez nejmenšího zlého úmyslu by odsoudil podle falešných svědectví nevinného, je přece bez hříchu a musela by tedy odpovědnost za takový soud padnout na sama Boha. Avšak to nelze takto vysvětlovat, neboť Bůh nepřikazuje všeobecně, aby se tak stalo, nýbrž jen tehdy, když v uváděném faktu je obsažena pravda. Proto je smysl tohoto zákona podmíněný; platí totiž jen tehdy, je-li řečena pravda.

To je ve stručnosti obsah vývodů Fitz - Ralphových, ale autor rozvádí své myšlenky o morální odpovědnosti soudce ještě dále. Soud totiž může být spravedlivý z hlediska posuzování činnosti soudce, a přece je nespravedlivý tím, že se od nespravedlivého žalobce děje křivda protistraně. Tu nemůže být soudce zbaven mravní odpovědnosti a ani tehdy, když jedná z nepřekonatelné nedbalosti, která ho omlouvá před Bohem, není jím přisouzené vlastnictví spravedlivé. Soudcovo svědomí, třebaš spravedlivé, když hledí ve smyslu spravedlivého zákona nalézt právo, je přece jen chybující tím, že uvěřil nepravdivým důkazům. Odtud se pak dále dovozuje, že nespravedlivému žalobci tedy nepřísluší vlastnictví ani tehdy, jestliže soudce subjektivně rozhodoval spravedlivě, neboť jeho nabytí se příčí biblickým zásadám, vtěleným v Boží zákon, i zákonu přirozenému.²⁰

Fitz - Ralph tak dospěl k výsledkům, které ani po obsahové, ani po for-

¹⁷ Odevzdání pře soudu vyšší instance je sice častou radou v literatuře, avšak chrání se tak většinou soudce před rozporem svého vnitřního přesvědčení a provedených důkazů, aniž by soudce nejvyšší byl vyzýván k nalezení skutečné pravdy a usvědčení důkazů z falše. Fitz-Ralph tedy domýšlel jinak obvyklou radu ještě dále než jeho předchůdci i následovníci.

¹⁸ Jsme tu již na prahu další viklefovsko-husovské nauky o poslušnosti osobám výše postaveným ve věcech dovolených a o právu odmítnout poslušnost ve věcech nedovolených.

¹⁹ Deuter. 17. 6. Je to mimochodem jen varianta zásady *In ore duorum vel trium testium stat omne verbum*, která se v biblí vyskytuje na více místech — viz Ke j f, *Dvě studie*, 45⁶—, a které se teoretikové, hájící zákonnou teorii průvodní, velmi často dovolávají.

²⁰ Citována biblická místa: Mar. 10, 19: *Fraudem ne feceris*; Exod. 20. 17: *Non concupisceris rem proximi tui*, a Mat. 7. 12: *Omnia quaecunque vultis ut faciant vobis homines et vos facite illis*; zde bez odkazu na převzetí této zásady v úvodu Dekretu Gratiana D. 1 pr.

mální stránce nenavazují na obvyklý sled argumentů právníké a morálně theologické literatury. Ano, dá se říci, že ve skutečnosti starší názory nejen překonal, nýbrž přímo negoval. Jemu nejde o výklad právních pravidel, nejde mu ani o zásady morálně theologické, které jsou rovněž povahy normativní, třebaš v jiné rovině než právo. Je tu výklad vztahů a principů, nepostižitelných již právem, metodou blížíci se přirozené etice, kdy nakonec vrcholným kritériem je na jedné straně přirozený zákon, vyvozovaný ostatně z evangelia, na druhé straně zákon Boží. Jsme tu v nesmírně těsné blízkosti příštího myšlení husitského, jemuž je zákon boží vrcholnou normou mravní i právní.²¹

Jistě není potřeba prokazovat evidentní souvislost s příštími teoriemi Viklefa a po něm i husitských mistrů; jen na jednu skutečnost je třeba upozornit. Sám Viklef, jemuž ostatně právníké myšlení nebylo nijak cizí, užívá poměrně značného počtu citátů z pramenů právních, i když operuje spíše jejich autoritou theologickou než juristickou. Po něm stejně pracuje v daném případě s učeným aparátem i Jesenic. Nic z toho však nenajdeme u Fitz - Ralpa, nehledíme-li k některým použitým právníkým termínům, které byly jinými pojmy nenahraditelné. Běžného aparátu právníkého, tak obvyklého i v dílech filosofických i theologických, neužívá vůbec,²² necituje dokonce ani jiné authority a opírá se toliko o Písmo. Tím vybočuje naprosto z řady obvyklých argumentů, což je tím překvapivější, čím běžnější je probíraná látka, a různí se tedy od svých současníků a předchůdců (a v určité míře i od svých následovníků) nejen metodickým přístupem k probíranému temat, nýbrž i jeho technickým zvládnutím.

U Fitz - Ralpa nalézáme tak již před Vikletem a před husitskými teoretiky velmi důležité ideové prvky, které jsou pak jím vlastní a které dále propracovávají.²³ Jsou to však nejen některé jednotlivé složky nauky, které tuto příbuznost prokazují, nýbrž i zásadní odmítnutí juristickohierarchických principů současné církve. To se stává nejen obsahovým, nýbrž

²¹ K tomu zejm. Robert Kalivoda, *Husitské myšlení*, in *Filosofové v dějinách českého národa*, Praha 1958, 106—107, a *Husitská ideologie*, Praha 1961, zvl. 107 ns.; nově též Kejř, *Stát, církev a společnost v disputacích na pražské universitě*, 10—15.

²² I v ostatních částech dosti rozsáhlého díla jsou odkazy na právní prameny nanejvýše střídmé a většinou se týkají jen interpretace dekretů papeže Mikuláše III. *Exiit qui seminat* (VI. 5. 12. 3), který je základní důležitostí pro samo ústřední thema Fitz - Ralphova spisu, neboť v něm se řeší otázka chudoby ve františkánském řádu. I zde však typicky právníký způsob interpretace téměř nenajdeme, nýbrž toliko etické úvahy k osvětlení ústřední otázky.

²³ Nelze pomínout skutečnost, že stejně jako Viklef a jiný jeho předchůdce Bradwardine, vychází i Fitz - Ralph ze stavu britské společnosti, jejíž paralely k situaci v Čechách byly v poslední době opětovně prokazovány. Historická situace českých zemí pak vyvolala tyto ideje v život a dala jim přímou politickou upotřebitelnost, srv. Kalivoda, u. d., 160.

ve značné míře i metodickým principem jeho díla, unikajícího téměř úplně z okruhu juristického myšlení a pak i obecně normativního řešení problémů, a tím i převádějícího právní instituce i názory do roviny etické. Požadujeme-li tedy i pro jiné otázky prozkoumání Fitz - Ralphova díla,²⁴ děje se to nikoli jen proto, že v něm je častá literární předloha Viklefa i samých husitských spisů, nýbrž též pro jeho bohatý ideový vliv na jejich politické myšlení a metodický přístup k řešeným otázkám. I tato drobná ukázka v jediném a v celkovém ideologickém kontextu nakonec nerozhodujícím detailním záběru je toho, jak věřím, přesvědčivým dokladem.

Zu den Quellen hussitischer Ansichten über die Theorie gerichtlicher Beweise

Jiří Kejř

(Zusammenfassung)

Ebenso wie in der umfangreichen mittelalterlichen juristischen, philosophischen und theologischen Literatur finden wir auch in den gelehrten hussitischen Schriften zahlreiche Stellen, an denen Ansichten über die Theorie gerichtlicher Beweise ausgesprochen werden, und insbesondere über die Lösung der Frage, ob der an das Prinzip der gesetzlichen Beweistheorie gebundene Richter sich bei seiner Entscheidung an sein Gewissen oder an die vorgelegten Beweise halten soll. Die hussitische Theorie vertrat konsequent die Ansicht, daß nur das Gewissen bei der Bildung des richterlichen Urteils entscheiden soll, und betonte im Gegensatz zur Lehre scholastischer Autoren das Prinzip freier Erwägung der Beweise. Die hussitischen Theoretiker wurden hierin von dem häufig als Armacanus bezeichneten Richard Fitz-Ralph stark beeinflusst, und zwar entweder durch Vermittlung Wiclifs oder in unmittelbarer Anwendung seiner Schriften. Seine vor dem Jahr 1356 entstandene Schrift *De pauperie Salvatoris* befaßt sich mit der Frage der Bewertung gerichtlicher Beweise sehr eingehend, jedoch stützt er seine Ausführungen nicht auf juristische Quellen, sondern ausschließlich auf die Bibel. Er hat nicht die Absicht, juristische Regeln zu analysieren und verlegt deshalb die Frage aus dem Gebiet des Rechtes in die natürliche Ethik und gelangt auf diese Weise zur Ansicht, daß der Richter nur an sein Gewissen und die Wahrheit gebunden ist. Nicht nur mit seiner übereinstimmenden Schlußfolgerung, sondern vor allem mit seiner Arbeitsmethode ist Fitz-Ralph ein Vorgänger der hussitischen Theorie gerichtlicher Beweise.

²⁴ Srv. Jiří Kejř, *Husitská ideologie a problémy jejího studia*, PS 9 (1963), 293.